

Het Genootschap voor Liturgiestudie in een nieuw spanningsveld⁽¹⁾

door Gerard Lukken

Op deze bijeenkomst heeft het Genootschap voor Liturgiestudie - bij mijn weten voor het eerst in haar zes en dertigjarige bestaan - in haar statuten een wijziging aangebracht in de doelstelling.⁽²⁾ Ik heb begrepen dat de concrete aanleiding daartoe was, dat er in de loop van de laatste jaren een belangrijke verschuiving heeft plaatsgehad in haar ledenbestand. Waren eerst praktisch alle leden van het Genootschap liturgiedocenten of ex-liturgiedocenten, nu wordt het Genootschap behalve door liturgiedocenten in toenemende mate ook gevormd door afgestudeerden in de liturgiewetenschap, die op een of andere wijze in de praktijk van de liturgie, hetzij als kaderfunctionaris, hetzij in het directe veld werkzaam zijn. Daardoor is het Genootschap in een nieuw spanningsveld terechtgekomen en moet het zijn plaats in dit spanningsveld bepalen. Dat is een eerste punt waarop ik nader wil ingaan. Een tweede punt betreft het object waarmee het Genootschap zich bezighoudt: de liturgie. Ook deze bevindt zich op de dag van vandaag in een spanningsveld. Ik wil kort op dat spanningsveld ingaan en de vraag aan de orde stellen, wat het Genootschap voor Liturgiestudie ten aanzien van dat spanningsveld kan betekenen.

1. De plaats van het Genootschap voor Liturgiestudie in het spanningsveld van nieuwe structuren

Het Liturgisch Woordenboek, zelf een vrucht van het Genootschap voor Liturgiestudie, geeft onder dit trefwoord aan, dat het doel van het Genootschap is de liturgiewetenschap te beoefenen en door de liturgiewetenschap mee te werken aan de verdieping van het

¹ Deze inleiding werd gehouden op de bijeenkomst van het Genootschap voor Liturgiestudie te 's-Hertogenbosch op 28 mei 1988.

² Als nieuwe doelstelling is geformuleerd:

- 1) Het bevorderen van contact tussen hen die werkzaam zijn op het terrein van de liturgiewetenschap en de liturgische kadervorming, primair binnen het verband van de rooms-katholieke kerk.
- 2) Het door gezamenlijke werkzaamheid bevorderen van de liturgiewetenschap en het vertalen van dit wetenschappelijk onderzoek ten dienste van de praktijk van de liturgie.
- 3) Het bevorderen van contacten tussen beoefenaars van de liturgiewetenschap en van andere wetenschappen ten behoeve van een multidisciplinaire beoefening van de liturgiewetenschap.

Als lid van het Genootschap kunnen toegelaten worden al degenen die werkzaam zijn op het terrein van de liturgiewetenschap en de toepassing daarvan.

liturgisch leven.⁽³⁾ Diezelfde doelstelling wordt nog vermeld door Augustinus Hollaardt bij het zesde lustrum van het Genootschap in 1982.⁽⁴⁾ Hij vermeldt de 'cri de coeur' van Klaas Steur, dogmatiekprofessor aan het groot seminarie in Warmond, die mede aanleiding is geweest tot de formele oprichting van het Genootschap voor Liturgiestudie. In 1952 schreef Klaas Steur in het Tijdschrift voor Liturgie: "Wij hebben grote behoefte aan een 'Centre de Pastorale liturgique', maar dan een studie- en bezinningscentrum". En Hollaardt concludeert dan onmiddellijk: "Welnu, beoefening van de liturgiewetenschap en bevordering van de praktijk van de eredienst, beide hebben van het begin af even hoog in het liturgisch vaandel van de vereniging gestaan".⁽⁵⁾ En hij wijst dan op de talrijke publicaties van het Genootschap, met name op het groots opgezette Liturgisch Woordenboek, dat tussen 1958 en 1970 verscheen, en verder op de liturgische congressen tussen 1953 en 1964 en met name op de gewone ledenvergaderingen, die oorspronkelijk driemaal per jaar en vanaf 1961 als regel tweemaal per jaar werden gehouden. Leden van het Genootschap waren in hoofdzaak de liturgiedocenten van de theologische opleidingen, die er tot 1967, het jaar van de oprichting van de theologische faculteiten en hogescholen, talloze in ons land waren. En ook de ex-liturgiedocenten bleven lid. Zij vormden de kern van het Genootschap. Dat bleef ook zo na 1967, toen het bestand aan liturgiedocenten aanzienlijk werd ingekrompen door de oprichting van de theologische faculteiten en hogescholen. De meeste leden waren liturgiedocenten of ex-liturgiedocenten. Pas toen het aantal afgestudeerden in de liturgiewetenschap toenam, wijzigde zich gaandeweg de samenstelling van het Genootschap. Dat is pas de laatste tien jaar in toenemende mate het geval. Daarbij doet zich nog een ander verschijnsel voor. Terwijl lange tijd de liturgiedocenten zeer trouw op de bijeenkomsten van het Genootschap aanwezig waren, blijkt dat zij vooral de laatste jaren steeds vaker verstek laten gaan. Dat heeft oorzaken, die structureel zijn en die toevalligerwijs juist begonnen in te werken, toen het aantal afgestudeerden in de liturgiewetenschap toenam en de samenstelling van het Genootschap zich begon te wijzigen. Het is belangrijk op die structurele oorzaken in te gaan.

1) Allereerst kan men wijzen op de oprichting van de Stichting Theologisch en Godsdienstwetenschappelijk Onderzoek in Nederland, het zogenaamde STEGON, nu een tiental jaren geleden. STEGON werd opgericht als een stichting, die valt onder de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-wetenschappelijk Onderzoek (ZWO), die onlangs een nieuwe bena-

³ G.C. Laudy, Genootschap voor Liturgiestudie, in: *Liturgisch Woordenboek*, deel I, Roermond 1958-1962, kolom 853.

⁴ A. Hollaardt, Dertig jaar genootschap voor liturgiestudie in Nederland. Inleiding gehouden bij het zesde lustrum, in: *Tijdschrift voor Liturgie* 66 (1982) 339-346.

⁵ A. Hollaardt, a.c., 339.

ming kreeg, namelijk Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Deze organisatie beheert het zogenaamde tweede geldstroom-onderzoek, dat wil zeggen het onderzoek, dat extra aan de universiteiten wordt verleend via gelden, die niet rechtstreeks bij de universiteiten binnenkomen. De Stichting Theologisch en Godsdienstwetenschappelijk Onderzoek in Nederland, het STEGON, is weer onderverdeeld in een aantal zogenaamde werkgemeenschappen, die de verschillende disciplines omvatten. Zo heb je bijvoorbeeld een werkgemeenschap bijbelwetenschappen en Judaïca, een werkgemeenschap systematische theologie en ook - daar gaat het mij hier om - een werkgemeenschap liturgiewetenschap. De werkgemeenschappen bestaan uit onderzoekers, die actief zijn op het door de werkgemeenschap bestreken onderzoeksterrein. Het zal u duidelijk zijn, dat met name de liturgiedocenten van de theologische opleidingen actief lid zijn van de werkgemeenschap liturgiewetenschap. Die werkgemeenschap liturgiewetenschap komt driemaal per jaar bij elkaar. In die bijeenkomsten wordt nieuw in te dienen onderzoek besproken, er heeft uitwisseling plaats van onderzoeksresultaten en men tracht te komen tot taakverdeling binnen de discipline. Ik ga daar nu niet nader op in. Waar het mij om gaat is, dat er naast het Genootschap voor Liturgiestudie de laatste tien jaar een steeds actievere werkgemeenschap Liturgiewetenschap is gekomen, waarin met name de docenten liturgiewetenschap elkaar op het punt van onderzoek driemaal per jaar ontmoeten. Wel wil ik nog vermelden, dat wij in de Werkgemeenschap Liturgiewetenschap rond 1980 intensief zijn bezig geweest met het formuleren van een onderzoek, dat een nieuwe uitgave van het Liturgisch Woordenboek betrof. Met Herman Wegman heb ik daar toen nogal wat tijd in gestoken. Wij hebben daarbij gedacht aan een uitgave in een andere taal dan het Nederlands, maar dat bleek moeilijker haalbaar dan een Nederlandse uitgave. Via Pijffers van Ambo kwamen wij terecht bij de wetenschappelijke afdeling van Elsevier, die ons aanraade te onderzoeken in hoeverre de kosten via tekstverwerking konden worden gedrukt. Uiteindelijk hebben wij van het plan afgezien, omdat gaandeweg duidelijk werd, dat het draagvlak, gevormd door de leden van de Werkgemeenschap Liturgiewetenschap, toch te klein was. Hoe dan ook, achteraf blijkt dat een belangrijk werk van het Genootschap voor Liturgiestudie vrijwel onmiddellijk werd overgenomen door de Werkgemeenschap Liturgiewetenschap.

2) Dan is er nog een tweede ontwikkeling sinds de laatste vijf jaar. Deze betreft het gewone onderzoek, dat op de universiteiten plaatsheeft (eerste geldstroom). Het wetenschappelijk personeel op universiteiten heeft een drlevoudlge taak, die per week ongeveer neerkomt op twee dagen voor onderzoek, twee dagen voor onderwijs en één dag voor organisatie en beheer. Welnu, dat onderzoek wordt de laatste tien jaar steeds meer gereguleerd, aan banden gelegd en gecontroleerd. De meest indringende structurele wijziging is geweest de invoering van het zogenaamde voorwaardelijk gefinancierd onderzoek, waar-

toe de universiteiten sinds een vijftal jaren verplicht zijn. Dit komt hierop neer, dat een flink deel van het gewone onderzoek voortaan voorwaardelijk wordt gefinancierd. Het moet worden ondergebracht in grotere onderzoeksprogramma's, waarin meerdere onderzoekers samenwerken. Die onderzoeksprogramma's moeten telkens voor vijf jaar worden gepland en worden na die vijf jaar ook extern getoetst, met name aan de hand van de gerealiseerde publicaties, de zogenaamde 'output'. Je kunt dan een plus of een min krijgen. Een min betekent dat het betreffende onderzoek niet kan worden gecontinueerd. En wanneer een universiteit teveel minnetjes haalt, kan dat verlies van gelden en daarmee personeelsplaatsen betekenen. In de toekomst wil men dan naast de waardering met een 'plus' ook die van 'plus-plus' gaan instellen, om zo het excellente onderzoek met extra personeelsplaatsen te kunnen honoreren. Het is een zekere veramerikanisering van het universitaire onderzoek: een trend die zich de komende jaren alleen nog maar verder zal versterken en waarbij het al dan niet krijgen van geld en daarmee personeelsplaatsen de stok achter de deur is. Op dit moment worden een veertigtal voorwaardelijke onderzoeksprogramma's van de theologische Instellingen in ons land beoordeeld. Die beoordeling heeft weliswaar formeel niet plaats door het Stegon, maar in feite is de beoordelingscommissie samengesteld uit de leden van het bestuur van STEGON, aangevuld met enkele andere theologen. De beoordeling betreft ook liturgische onderzoeksprogramma's. Je kunt zeggen, dat de liturgiedocenten langzamerhand met handen en voeten gebonden zijn aan dit VF-onderzoek. Zij moeten een flink stuk van hun onderzoekstijd aan het VF-onderzoek besteden; het komt neer op een dag of twee dagen per week. Bij de beoordeling worden de publicaties verdeeld in wetenschappelijke publicaties, dat wil zeggen publicaties die uitsluitend gericht zijn op vakgenoten, en vakpublicaties, die een breder forum betreffen. Bij het VF-onderzoek gaat het in hoofdzaak om de categorie wetenschappelijke publicaties. Dit heeft met name twee dingen tot gevolg gehad. De liturgiedocenten steken nog al wat tijd in wetenschappelijke publicaties en het aantal vakpublicaties van hun hand neemt steeds meer af. Vervolgens, zij zagen zich genoodzaakt een tijdschrift op te richten, waarin zij hun wetenschappelijke artikelen kunnen publiceren: het 'Jaarboek voor Liturgie-onderzoek' is nu in zijn vierde jaargang en heeft geen gebrek aan kopij.

Met name door de invoering van het VF-onderzoek is de onderzoekspositie van de liturgiedocenten aanzienlijk gewijzigd. Zij kunnen niet meer, zoals vroeger, ingaan op allerlei vragen om ad-hoc-onderzoek, die vanuit het liturgisch veld opkomen. Hun onderzoek richt zich meer op de lange termijn. Hun onmiddellijke doelgroep is ook verkleind. Zij richten zich op het forum van vakgenoten. Hun publicaties zijn moeilijker geworden en minder toegankelijk dan vroeger. Dat geldt zelfs voor het pastoraal-liturgisch onderzoek, dat volgens de afspraken binnen de discipline vooral in Nijmegen plaatsheeft. Dat onderzoek

is wel relevant, maar de relevantie is niet onmiddellijk duidelijk voor het pastorale veld. En dat geldt misschien nog sterker voor het overige liturgische onderzoek.

3) Er is nog een derde structurele oorzaak voor de verschuiving van de positie van de docenten in het Genootschap. Sinds enkele jaren hebben de liturgiedocenten van de universitaire instellingen, zowel de protestantse als de katholieke, zich verenigd in het zogenaamde 'Samenwerkingsverband van de liturgiedocenten in Nederland', het SLDN, dat meestal aansluitend bij de vergaderingen van de werkgemeenschap Liturgiewetenschap, dus driemaal per jaar, bijeenkomt, om met name vragen rond onderwijs uit te wisselen. Datzelfde SLDN belegt ook eens per jaar twee studiedagen over een bepaald thema.

De drie genoemde nieuwe structuren van de werkgemeenschap liturgiewetenschap, het voorwaardelijk gefinancierd onderzoek en het samenwerkingsverband van liturgiedocenten in Nederland stellen het Genootschap voor Liturgiestudie voor nieuwe vragen. Wat kan de plaats zijn van het Genootschap, nu de liturgiedocenten zozeer belast zijn met allerlei bijeenkomsten waar dingen gebeuren die vroeger voor een deel in het Genootschap plaats hadden. Die vraag klemmt temeer, omdat tegelijkertijd de 'Nachwuchs' groeit van afgestudeerden in de liturgiewetenschap die lid worden van het Genootschap. Het is inderdaad van groot belang, dat het Genootschap is gekomen tot een aanpassing van zijn doelstelling en dat deze nu concreet gaat worden ingevuld. Want het Genootschap kan in het structurele spanningsveld, dat de laatste tien jaar buiten haar om is ontstaan, beslist nog een eigen taak hebben. Ik zou die taak willen zien als die van een brugfunctie tussen het strikt wetenschappelijk onderzoek en het veld. Die brugfunctie betreft dan de volgende zaken.

a) Het Genootschap kan een brug vormen tussen het wetenschappelijk onderzoek en het veld. Het kan aan de liturgie-onderzoekers vragen, wat de relevantie is van hun onderzoek. Het Genootschap kan ook bemiddelen om de resultaten van dit onderzoek naar het veld te vertalen. Het kan streven naar het omzetten van de wetenschappelijke publicaties in vakpublicaties, eventueel in samenwerking met de liturgie-docenten.

b) Het Genootschap kan een brug zijn tussen het veld en het liturgiewetenschappelijk onderzoek. Het kan vragen aandragen, die van belang zijn voor onderzoek op langere termijn. Er kan dus via het Genootschap ook een beweging zijn van het veld naar het strikt wetenschappelijk onderzoek.

c) Mij lijkt, dat het Genootschap echter ook een eigen onderzoekstaak heeft. In dit verband wil ik wijzen op een merkwaardige situatie. Naast het 'Genootschap voor Liturgie-

studie' heb je nu voortaan een 'Werkgemeenschap voor Liturgiewetenschap'. Dat klinkt als een doublure. Beide moeten zich met onderzoek bezig houden, als zij hun naam eer willen aandoen. Alleen roept de naam 'Genootschap' bij mij meer de idee op van een gilde, waarin de banden minder zakelijk en hard zijn dan in een 'werkgemeenschap'. Vervolgens is in het ene geval sprake van 'liturgiewetenschap' en in het andere van 'liturgiestudie'. In beide gevallen is sprake van reflectie over het gebied van de liturgie, van echt onderzoek. Het verschil zou echter dit kunnen zijn, dat het onderzoek van het Genootschap niet zozeer de vragen op lange termijn als wel het ad-hoc-onderzoek betreft, dat het directer op het veld betrokken is én dat de doelgroep niet alleen de vakgenoten zijn, maar met name het veld zelf. Het gaat het Genootschap niet om de categorie 'wetenschappelijke publicaties', maar veeleer om die van de 'vakpublicaties'. Er is sprake van een bredere doelgroep. Het Genootschap is daarmee ook als vanzelf gericht op de liturgiekatechese, die zij trouwens ook dient waar zij het strikt wetenschappelijk onderzoek helpt te vertalen naar het veld. Hoe dan ook, mij lijkt dat het Genootschap voor Liturgiestudie ook moet toekomen aan eigenstandig onderzoek. En het gaat daarbij om een degelijke, substantiële reflectie op de liturgie, die mede aandacht moet hebben voor de noodzaak van interdisciplinariteit, zoals die in de doelstelling tot uitdrukking komt.

Dit betekent, dat een taak die in het verleden veelal door de liturgiedocenten werd verricht, nu wel niet uitsluitend, maar dan toch in belangrijke mate terecht komt bij de overige leden van het Genootschap voor Liturgiestudie.

Wanneer het Genootschap de juist genoemde taak zou willen gaan realiseren, is het belangrijk een en ander meer in concreto vorm te geven. Ik doe daarvoor enkele suggesties.

aa) Men zou een lijst moeten opstellen van themata, die bestudeerd moeten worden en in die lijst prioriteiten moeten aanbrengen. Ik kom daar in het tweede deel van mijn Inleiding op terug.

bb) Men zou de themata onder de leden van het Genootschap kunnen verdelen.

cc) Men zou, aansluitend bij het vorige punt, kunnen denken aan een studie van themata in groepen. Bij die groepen zou men, hetzij zijdelings, hetzij meer direct, ook de liturgiedocenten kunnen betrekken.

dd) Men zou in elk geval moeten overwegen de resultaten te publiceren. Men kan daarbij denken aan bestaande mogelijkheden zoals de Annalen van het Thijmgenootschap, de reeks liturgiekatechese van Gooi en Sticht onder redactie van Ad de Keyzer en Louis van Tongeren, het Tijdschrift voor Liturgie. Men kan ook denken aan het in het leven roepen van een eigen reeks onder redactie van het Genootschap zelf. Dat zou een sterke stimulans kunnen zijn om tot resultaten te komen.

d) Het Genootschap zou zijn taak, genoemd onder de eerste drie punten, mede kunnen realiseren via het organiseren van colloquia of studiedagen voor een breder publiek. Ik denk aan een Nederlandse pendant van de Vlaamse liturgische congressen, die jaarlijks worden gehouden voor een brede doelgroep. Men kan ook denken aan studiedagen voor beperkter doelgroepen zoals de pastores. Het Genootschap zou in dit verband wellicht ook kunnen gaan samenwerken met het postacademisch onderwijs in de liturgie, dat amper van de grond is gekomen door overbelasting van de liturgiedocenten. En zou bij het opzetten van postacademisch onderwijs ook samenwerking met de DPC's niet voor de hand liggen?

e) Wanneer je in Nederland kijkt naar de structuren van de liturgie, dan zijn zeker de Bisschoppelijke Commissie voor Liturgie, liturgische Muziek en kerkelijke Kunst (BCLMK) en de Nationale Raad voor Liturgie (NRL) het vermelden waard. Zoals u weet, is naar aanleiding van het overleg, dat ongeveer anderhalf jaar geleden plaats had tussen liturgisten en de BCLMK over het tafelgebed 'Gij die weet' besloten tot een overleg tweemaal per jaar tussen de hoofddocenten liturgie en de BCLMK. Maar het overleg over 'Gij die weet' representeerde een breder forum van liturgisten. Daarin was ook een liturgist van een DPC en een afgestudeerde in de liturgie vertegenwoordigd. Zou het Genootschap de taak van het regelmatig overleg met de BCLMK niet kunnen overnemen? En als dit niet gebeurt, zou dan het Genootschap ook niet van tijd tot tijd met de bisschoppen in gesprek kunnen gaan? Ik denk daarbij aan de opmerkingen, door Johannes Paulus II gemaakt aan het adres van de theologen bij het laatste 'ad-limina-bezoek' van de bisschoppen en de reactie daarop van het Thijmgenootschap, dat uitdrukkelijk nog eens zijn diensten heeft aangeboden.⁽⁶⁾

2. Het spanningsveld van de liturgie

Het object waarmee het Genootschap voor Liturgiestudie zich bezighoudt, is de liturgie. Het Genootschap doet dat niet l'art pour l'art, maar met het oog op de praktijk van de liturgie. Ik denk, dat de concrete hedendaagse praktijk en de kritisch-normatieve toetsing daarvan met het oog op de verbetering van die praktijk het belangrijkste object van studie voor het Genootschap is. Welnu, in die praktijk zijn nogal wat spanningsvelden aanwezig, die het bestuderen waard zijn.

⁶ Vergelijk: Brief van Thijmgenootschap aan Bisschoppenconferentie en Antwoord van kardinaal Simonis aan Thijmgenootschap, in: **1-2-1 Informatiebulletin** 16 (1968) no 4, S 184-187 (zie ook: **1-2-1 Informatiebulletin** 16 (1988) 259-262).

Door de Constitutie de Sacra Liturgia van Vaticanum II werden de idealen van de Liturgische Beweging een gemeenschappelijke zaak van heel de kerk: van paus, bisschoppen, priesters en alle gelovigen. Maar al kort na het uitvaardigen van de Constitutie bleek, dat er sprake was van een groeiende spanning tussen de officiële liturgie en de feitelijke liturgieviering in de lokale gemeenten. In het Supplement van het Liturgisch Woordenboek heb ik destijds, in 1970, juist in dit verband geconstateerd, dat de Liturgische Beweging geenszins aan haar eindpunt leek te zijn gekomen.⁽⁷⁾ Enkele jaren later, in 1974, reageerde Annibale Bugnini, secretaris van de Congregatie voor de Eredienst, onder het kopje 'Glossae' (Kanttekeningen) op degenen die het woord Liturgische Beweging bleven gebruiken.⁽⁸⁾ Naar zijn mening was dit een anachronistisch spreken, dat tot de geschiedenis behoort, omdat sinds Vaticanum II de Liturgische Beweging de pastorale actie van de kerk zelf geworden is. Bugnini pleit dan voor aanduidingen als liturgische hervorming, liturgische aanpassing, liturgisch leven en liturgische pastoraal. Toch ben ik van mening dat de aanduiding Liturgische Beweging of vernieuwde Liturgische Beweging redelijk adequaat de situatie weergeeft, waarin minstens in ons land de liturgie verkeert. Er is immers evenals voor Vaticanum II sprake van een beweging van onderaf, die verdere vernieuwingen in de liturgie voorstaat dan officieel zijn toegestaan en die zich daarbij gesteund weet door de liturgiewetenschap en door het liturgisch kader. In deze context had het gesprek met de Bisschoppelijke Commissie over 'Gij die weet' beslist een symboolfunctie. Het woord Liturgische Beweging geeft hoe dan ook aan, wat ons te doen staat: dat is op degelijke wijze reflecteren op de liturgische praktijk en haar spanningsvelden en op kritisch-normatieve wijze die liturgische praktijk van dienst zijn. Zonder de pretentie te hebben volledig te zijn wil ik een aantal spanningsvelden noemen, die het bestuderen waard zijn.

Een aantal spanningsvelden heb ik vorig jaar geschetst in een voordracht op de liturgische studiedag van het bisdom Breda. Die voordracht is te vinden in het Tijdschrift voor Liturgie van 1987.⁽⁹⁾ Ik volsta nu met het kort aangeven van de betreffende spanningsvelden en voeg er nog enkele aan toe.

1) Een eerste spanningsveld - ik heb het eigenlijk al genoemd als een algemeen en alles

⁷ G. Lukken, De ontwikkeling van de liturgie na Vaticanum II, in: **Liturgische oriëntatie na Vaticanum II** (= Supplement Liturgisch Woordenboek), Roermond 1970, 23.

⁸ A. Bugnini, "Movimento liturgico" o "Pastorale liturgica", in: **Notitiae** 10 (1974) 136-137.

⁹ G. Lukken, De voorganger in het spanningsveld van de liturgie, in: **Tijdschrift voor Liturgie** 71 (1987) 259-278.

overheersend spanningsveld - is dat van de liturgie als geloofsexpressie van de officiële kerk en liturgie als geloofsexpressie van de aanwezige gemeente.

Dit spanningsveld lijkt na Vaticanum II flink te polariseren. Men kan het spanningsveld ook zo formuleren: "Waar haalt Rome het recht vandaan om ons een pasklare liturgie op te leggen?"; en aan de andere kant de vraag: "Waar haalt de celebrant het recht vandaan om ons zijn eigen liturgie op te leggen?".¹⁰⁾ Het is duidelijk dat hier kerkopvattingen met elkaar botsen. In dit spanningsveld is de dialoog van groot belang. Bovendien kunnen nadere theologische explicaties over de achtergronden van dit spanningsveld voor de gelovigen erg verhelderend zijn.

2) Liturgie tussen herhaling en creativiteit

Liturgie heeft alles te maken met een voorgegeven ruimte waarin je binnentreedt. Dit aspect van de liturgie is misschien bij alle creativiteit wat uit het oog verloren. Het vraagt een eigen attitude. Vraag is ook, of het vele goede en uitgeprobeerde materiaal wel voldoende wordt gebruikt. Is men niet te onrustig bezig. Anderzijds is duidelijk dat geen enkele liturgie in onze tijd levensvatbaar is, als zij niet ter plaatse gestalte krijgt.

3) Liturgie als expressie van het goddelijke en liturgie als expressie van wat ons overkomt

Kort gezegd komt dit spanningsveld hierop neer, dat tegenover de liturgie van bovenaf, als 'epiphania Domini', de liturgie staat van onderaf, als disclosure van God temidden van het menselijke en maatschappelijke leven, met alle consequenties vandiën voor de gestalte van die liturgie. Het is een objectief spanningsveld, maar ook een subjectief. Sommigen herkennen zich toch meer in de goddelijke liturgie en nemen dan soms hun toevlucht tot de oosterse liturgie, anderen voelen zich in die liturgie volkomen vervreemd. En het kan ook zijn, dat in iemands leven van wisselingen sprake is. Concreet kun je je afvragen, of beide polen in het liturgisch aanbod van de Nederlandse liturgie niet aanwezig zouden moeten zijn.

4) De patriarchale mannelijke God en de God van het feminisme

De feministische theologie pleit ervoor af te stappen van de al te patriarchale en masculiene godsbeelden die eigen zijn aan onze liturgie. Heel concreet slaat dit terug op het

¹⁰ Vergelijk Tijdschrift voor Theologie 7 (1967) 229.

godsbeeld in vele gebedsteksten en liederen, op de keuzen die gemaakt zijn in de lezingencyclus enz. Het heeft ook betrekking op het gegeven, dat in een liturgie die zozeer door mannen is bepaald, het vrouwelijke te weinig kansen heeft gekregen. Hier stoot je op een breed terrein, dat heel concreet is en dat beslist nadere bestudering verdient. Wat gebeurt er eigenlijk in concreto om hier verder te komen? Dit spanningsveld raakt natuurlijk ook de kwestie van de vrouw in het ambt en haar actieve rol in de liturgie.

5) Liturgie als geloofsexpressie en liturgie als religieuze expressie

Het gaat hier om het spanningsveld tussen de liturgie als uitdrukking van de algemeen menselijke religieuze ervaring en spiritualiteit, die tot uitdrukking brengt dat er op een of andere manier 'meer is tussen hemel en aarde' en de liturgie als volwaardige christelijke geloofsexpressie. Wordt er voldoende aandacht besteed aan de noodzaak tot het ontwikkelen van drempelliturgieën? Die drempelliturgieën kan men op meerdere wijzen ontwikkelen: als eigenstandige gehelen, maar ook in verband met en als weg naar de liturgie als volwaardige geloofsexpressie. Wat zijn de consequenties van dit spanningsveld ten aanzien van de grote overgangsrituelen: bij geboorte, bij huwelijk, bij situaties van schuld en boete, bij ziekte en dood?

6) Deze éne beperkte liturgie en de vele verwachtingspatronen

Er is sprake van allerlei groeperingen met hun eigen culturele patronen en waarden- en zingevingssystemen. Hoe kan één liturgie recht doen aan de pluriforme verwachtingspatronen van de deelnemers? Wat betekent dit probleem voor de spreiding van het liturgisch aanbod in een regio? En wat betekent het ten aanzien van bepaalde subculturen zoals bijvoorbeeld die van de jongeren? Is onze jongerenliturgie wel voldoende 'jongerenliturgie'? En zelfs in één en dezelfde persoon kan er sterke wisseling zijn van waarden- en zingevingspatronen. Klopt het oude Initiatieschema nog wel, volgens welk men zich in een steeds stijgende lijn bevindt van doop, vormsel en eerste communie? Staan niet tal van jongeren, die volledig geïnitieerd zijn, eigenlijk weer aan het begin? Hoe vergaat het degenen die de basisschool verlaten? Is er voor hen eigenlijk wel voldoende liturgisch aanbod? Ik denk dan aan de leeftijdsgroep tussen de gezinsdiensten en de jongerenverenigingen in. Hier liggen nogal wat probleemvelden die nadere studie verdienen.

7) De politieke en de meer naar binnen gerichte liturgie

Heel concreet: is de gewone liturgie voldoende maatschappelijk relevant en is de politieke liturgie voldoende liturgisch in die zin, dat zij zich beweegt binnen de lijnen van het

symbool, het symboolhandelen en de symbooltaal? Is er wellicht sprake van een vervreemding tussen degenen die liturgisch actief zijn en degenen, die zich richten op de samenleving? Hoe verhouden liturgische werkgroepen zich tot andere werkgroepen?

8) Het verbale en het niet-verbale

Ook al verdient de vernieuwing na Vaticanum II een positief oordeel, zij is ook ten koste gegaan van veel warmte en van veel zintuiglijkheid. Hoe ligt in onze christelijke liturgie eigenlijk de verhouding tussen het verbale en het non-verbale? Dit spanningsveld raakt ook kwesties als de inrichting van de ruimte, de zang en muziek, de regie van de viering. Moet onze liturgie juist op dit punt niet meer worden geëvalueerd, regelmatig en ter plaatse? Dit spanningsveld raakt ook het meest elementaire, namelijk de competentie tot verbale en lichamelijke expressie van degenen die in de liturgie actief zijn. Als het daaraan schort, wordt dan de sacramentaliteit in feite niet in de kiem gesmoord?

9) De onderlinge relaties als grondpatroon van de liturgie tegenover de liturgie als een unilaterale priesterlijke bediening

Dit spanningsveld komt hierop neer, dat sinds Vaticanum II niet meer de privémissa van de priester het grondpatroon vormt van de eucharistieviering, maar de 'missa cum populo', de gemeenschapsmissa.⁽¹¹⁾ De sociale en ecclesiale dimensie is niet meer louter mystiek en spiritueel, maar zichtbaar en tastbaar. Bovendien isoleert deze dimensie zich niet meer binnen de omheining van de liturgie, maar heeft zij haar verlengingen in de wereld buiten haar. Het gaat om liturgievieringen van gelovigen die komen uit deze wereld en er weer naar worden uitgezonden. Liturgievieren is nu mede geconcentreerde zichtbaarmaking en expressie van wat de christelijke gemeente pretendeert te zijn en te worden in onderlinge dienst en in dienst aan de wereld. Dit spanningsveld roept concrete vragen op ook naar de sacramenten. Beperkt bij de kinderdoop het grondpatroon zich vaak niet teveel tot de familiale en vriendschappelijke banden? En hoe is het bij de biecht? Weliswaar heeft de gemeenschappelijke boeteviering zich een plaats veroverd, maar officieel is zij niet dé grondvorm van de biecht. Het vormsel wordt gevierd in aanwezigheid van de ouders en andere gemeenteleden, maar in hoeverre is dit sacrament van de beweging van de Geest werkelijk ingebed in het leven van de plaatselijke kerk? Het lijkt op dit moment doorgaans veel meer de gestalte te bewaren van een gaven van God via de bisschop aan de individuele mens. En hoe ligt dit bij de diaken-, priester- en bisschopswijding? Na

¹¹ Vergelijk voor dit onderdeel: G. Lukken, Relaties als grondpatroon van de liturgie, in: *Speling* 39 (1987) 70-75.

Vaticanum II is het zelfs voorgekomen, dat een van onze plaatselijke bisschoppen in Rome werd gewijd zonder dat er zelfs ook maar een minimale representatieve vertegenwoordiging van zijn plaatselijke kerk aanwezig was.⁽¹²⁾ Het ziet er maar uit, dat hier nog een lange weg te gaan is.

10) De 'ontologische' en de 'functionalistische' ambtsopvatting

In de relationele patronen binnen de gemeente is een heel eigen spanningsveld dat van het ambt. Sinds Vaticanum II staan twee ambtsopvattingen tegenover elkaar. Je vindt de 'ontologische' ambtsopvatting, volgens welke er een wezenlijk onderscheid is tussen priester en leek en daarnaast de 'functionalistische' ambtsopvatting, die het ambt veeleer ziet als een verbijzondering van het algemeen priesterschap van de gelovigen. Beide ambtsopvattingen nemen de liturgische gemeenschap serieus, maar er is een belangrijk verschil in visie op de relatie tussen priester en gemeente. In de 'ontologische' ambtsopvatting is sprake van een absolute representatie van Christus door de priester tegenover de gemeente. Alleen de priester kan handelen 'in persona Christi Capitis' en de gemeente niet. Wanneer de gemeente actief optreedt in de liturgie, doet zij dat eigenlijk als het ware op gedelegeerde wijze. In de 'functionele ambtsopvatting is sprake van een andere visie. Ten aanzien van de priester is slechts sprake van een relatieve Christus-representatie, omdat ook de gemeente op grond van haar algemeen priesterschap Christus representeert. Op grond van hun doopsel kunnen ook de gemeente of leden van de gemeente optreden 'in persona Christi Capitis'. De gemeente kan haar eigen, onvervangbaar aandeel hebben in het liturgisch handelen. Het handelen van de priester is daar niet ontologisch boven verheven. Het is veeleer een verbijzondering daarvan. De priester staat aan het hoofd van de gemeente, hij is haar voorzitter.

Naargelang de ambtsopvatting wordt dus de rol van de leken in de liturgie verschillend ingeschat. En die verschillende visies zijn meer dan systematisch-theologische abstracties. Zij dringen diep door in de beleving, in de spiritualiteit. En met name wordt naargelang de ambtsopvatting de rol en de plaats van de leken in de liturgie verschillend ingeschat. Dit manifesteert zich bijvoorbeeld in de verschillende kijk op de plaats van liturgische werkgroepen. Zijn zij slechts een klankbord voor de priester of hebben zij mede een eigen creatieve verantwoordelijkheid in de liturgie? En in de liturgieviering zelf kunnen de ambtsopvattingen zich weerspiegelen in de rolverdeling en in de ruimtelijke opstelling van de ambtsdrager in relatie tot de gemeente. In de meer 'functionalistische' ambtsopvatting

¹² Vergelijk L. Engels, Een bisschopswijding en de afwezigheid van de plaatselijke kerk, in: *Tijdschrift voor Liturgie* 56 (1972) 218-240.

zal de priester eerder vooraan, bij de gelovigen, zitten, zoals in de Omproepparochie gebruikelijk is. En als vanzelfsprekend zullen representanten van de gemeente, die zelf reeds in een kring rond de priester verzameld is, bij het eucharistisch gebed rondom hem komen staan. Maar in een 'ontologische' ambtsopvatting zullen deze ruimtelijke opstellingen gemakkelijk worden gezien als een 'afdingen' op het ambt.

Last, but not least: het verschil in ambtsvisie zal zijn onmiddellijke terugslag hebben op de inschatting van de relatie tussen pastorale werkers, c.q. werksters en de priester. In de 'functionalistische' ambtsopvatting zal die relatie vanzelfsprekend veel opener en intensiever zijn dan in de 'ontologische' ambtsopvatting, waarin de pastorale werker eerder wordt gezien als een bedreiging voor het priesterambt. Dit raakt ook onmiddellijk de vraag, hoever de ontwikkelingen kunnen gaan ten aanzien van de min of meer regelmatige bediening van de sacramenten door pastorale werkers: men denke aan de doop, de ziekenzalving en het assisteren bij huwelijksluitingen.

10) Goed of niet goed?

Een heel eigen en breed spanningsveld is dat van 'goed of niet goed'. Bekend zijn de twee delen 'goed of niet goed' waarin door een groot aantal liturgisten een aantal eucharistische gebeden van eigen bodem worden geëvalueerd.⁽¹³⁾ Iets dergelijks zou in Nederland op veel bredere schaal moeten worden ondernomen. Allereerst is het zo, dat ook na het verschijnen van de genoemde studies nieuwe eucharistische gebeden zijn ontstaan. Vervolgens is er heel het terrein van de andere sacramenten en de verdere liturgie. Wat te zeggen over de rituelen ten aanzien van de doop, het vormsel, het huwelijk, de uitvaart enz. En dan denk ik niet alleen aan de gedrukte rituelen, maar ook aan de boekjes die in feite in dekenaten gebruikt worden. Ik geef een voorbeeld om duidelijk te maken, dat er nog veel te doen staat. Gerard Remmers heeft de doopboekjes geanalyseerd, die in de stad Breda gebruikt worden.⁽¹⁴⁾ Welnu, uit die scriptie wordt duidelijk dat aan die boekjes nog heel wat te sleutelen valt, zowel inhoudelijk- liturgisch en theologisch als wat betreft de uiterlijke vormgeving. Merkwaardig is ook, dat de betreffende boekjes in een bepaalde periode blijven steken. Je vindt er een mengsel van de officiële doopliturgie, en de twee oudste doopliturgieën van eigen bodem, namelijk die van Midden onder U en de

¹³ H. Wegman (red.), *Goed of niet goed? Het eucharistisch gebed in Nederland*, deel I, Hilversum 1976, deel II, Hilversum 1978.

¹⁴ G. Remmers, *Doopliturgieën: goed of niet goed? Een vergelijkend onderzoek naar een aantal doopliturgieën, die in de stad Breda gebruikt worden* (doctoraalscriptie Theologische Faculteit Tilburg, niet uitgegeven), Tilburg 1987.

eerste doopliturgie van Huub Oosterhuis. Zo'n onderzoek maakt je nieuwsgierig naar de doopliturgieën in andere steden van ons land. Wat de huwelijksliturgie betreft beschikken wij wat betreft de gestencilde boekjes over een onderzoek van Ton Scheer, die indringende vragen stelt.¹⁵ Dat onderzoek zou verdere uitbreiding verdienen. Ik geef maar enkele voorbeelden om te laten zien, hoeveel ons te doen staat. Wanneer de liturgie op verantwoorde wijze in beweging wil blijven, dan zal een voortdurende kritisch-normatieve toetsing nodig zijn. Daarbij gaat het dan niet om de juridische toetsing van wat mag en niet mag - die vraag mag je natuurlijk best meenemen - maar uiteindelijk om wat vanuit de christelijke liturgie zelf gezien 'goed of niet goed' is.

Ik heb een aantal themata en onderzoeksvelden genoemd. De lijst zal zeker zijn uit te breiden. Het is zaak, dat het Genootschap de prioriteiten van zijn 'liturgiestudie' aangeeft. Er is zoveel te doen, dat er geen reden is tot angst elkaar bij het onderzoek van de liturgie in de wielen te rijden. Anderzijds moeten we, nu er zoveel te doen is, overlap zien te voorkomen. Enige planning lijkt mij dan ook noodzakelijk.

Ik kom tot mijn slotconclusie. Op dit moment is er zeker niet minder dan in 1952 behoefte aan een levend en werkzaam Genootschap voor Liturgiestudie. Wel lijkt het mij belangrijk dat de leden van het Genootschap het eens zijn over de eigen plaats van het Genootschap temidden van andere, nieuwe structuren en ook dat zij komen tot een zekere planning en strategie ten aanzien van aandacht verdient in het liturgisch veld.

¹⁵ A. Scheer, Pellingen in de hedendaagse huwelijksliturgie: een oriënterend onderzoek, in: **Tijdschrift voor Liturgie** 62 (1978) 259-317.

Summary

The Society of Liturgical Study gathered in 's-Hertogenbosch on 25-5-1988. On that occasion the members approved of alterations in the statutes, which concerned the objectives of the Society in particular. In this connection a speech was given about the Society of Liturgical Study in a new field of tension.

In 1952 the Society of Liturgical Study was founded with the object to study liturgy and to work together to deepen liturgical life. In most cases, the members of the Society were the scholars in liturgy of the Catholic Theological Universities. Especially the last ten years the structure of the Society has changed. The number of scholars in the Netherlands declined and at the same time the number of graduates in the study of liturgy, who work in the field or in trained staff, increased. Moreover, an other phenomenon presented itself. The scholars in liturgy assembled in the liturgical subdivision of the Foundation of Theologic and Religious Scholarly Research (STEGON), through which the research is being subsidized, which is added to the universities. Likewise, the state committed the scholars to cooperate in larger research programs, which have a long-range plan. Finally, they assembled in their own 'Co-operation of Scholars in Liturgy in the Netherlands' (SLDN). All of these structural changes gave the Society of Liturgical Study a new field of tension.

For all that, there still remains a special task for the Society of Liturgical Study. This task includes especially the following elements. 1) The Society can bridge between research and practice by translating the results of the research for the practice and by asking questions for the research. 2) The Society can focus its research more directly on the practice and is able to reflect on short-term questions.

Since Vaticanum II there are many fields of tension in the liturgical practice which need clarification. In the introduction an enumeration and a short description is given about these fields of tension and the Society is being encouraged to make a conscientious planning and to define priorities for her research.

(transl. K. van Tongeren-Kemme)

